

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی کلمه مقالید در تفاسیر روایی شیعه

چکیده

کلمه مقالید دو بار در قرآن آمده است. در اغلب تفاسیر این لغت کلید معنا شده (لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)، کلید داری رمز مالکیت و اختیار تام بر چیزی است و کلید دار بودن خدا بر آسمان‌ها و زمین کنایه از حاکمیت مطلق خداوند به ظاهر باطن و اندوخته‌های آن است. خداوند در قرآن به تصریح بیان می‌کند که برکات آسمان‌ها و زمین را بر تقوی پیشگان می‌گشاییم و قفل خزان و برکات تکذیب آیات الهی و تکبر در پذیرش آن‌ها است.

بنابراین کسانی که به خدا کفر ورزیده و او را در امر ربوبیت یگانه نمی‌شمارند و از او یاری نمی‌جویند از زیانکاران هستند. پس باید حاجت هایتان را از او بخواهید و دفع هر شری را از او بطلبید . برای همین فرمود : خدا برای هر کس که بخواهد بسط روزی می‌دهد و برای هر کس بخواهد تنگ و محدود می‌کند . پس اگر خواهان گشايش برکات هستید؛ تقوا پیشه کنید و چشم نیاز تنها به خدا بدوزید که او به هر کاری عالم و آگاه است.

در این پژوهش به شیوه‌ی نقلی - توصیفی، با استعانت از کلام وحی و بررسی تفاسیر روایی شیعه، به بررسی و کاربرد کلمه مقالید پرداخته ایم و نیز کوشش می‌شود توجه جامعه اسلامی را به تقوی الهی و لزوم تمسک به خدا جلب کرد.

واژه گان کلیدی : مقالید، خزان، آسمان، زمین

مقدمه

در قرآن کریم خداوند مالک و وکیل همه‌ی موجودات و مدبر امور آنها است و بیان شده که

خزائن و برکات آسمانها و زمین نزد اوست. هستی موجودات، رزق آنها، عمر و اجلشان همه از آن خزائن نشات می‌گیرد. برای بهره مندی از این خزائن ناگزیر باید کلیدهای آن را شناخت و راه‌های دستیابی به آن‌ها را دانست.

در آیه‌ی ۶۳ از سوره‌ی زمر و ۱۲ سوره‌ی شوری از کلید‌های آسمان (مقالید) یاد شده است.

این آیات بیان می‌کند که تقوای الهی تنها وسیله‌ی نیل به این کلید‌ها و گشودن درهای آسمان‌ها است. در مقابل قفل آسمانها، تکذیب آیات الهی و تکبر در پذیرش آنها است و کسانی که به خداوند کفر ورزیده و او را در امر ربوبیت یگانه نمی‌شمارند و از او یاری نمی‌جوینند، از زیانکاران خواهند بود.

با وجود تصریح در آیات قرآن کریم به کلید داری و اختیار تام خداوند بر عالم، مشاهده می‌شود که افراد جهت رفع مشکلات خود به غیر خدا متول می‌شوند و به بیراهه می‌روند؛ این امر موجب فاصله گرفتن از خداوند و عدم نتیجه گیری در امور زندگی می‌شود.

در این پژوهش بعد از شناخت مفهوم مقالید، به بررسی آن در قرآن و تفاسیر روایی شیعی می‌پردازیم.

- اطلاعات جمع آوری شده در این نوشتار به روش کتابخانه‌ای و شیوه استفاده شده در آن نقلی- توصیفی می‌باشد.

مفهوم شناسی

مقالید به گفته غالب ارباب لغت، جمع مقلید و معرب اکلید است، (قلمی مشهدی، ۱۳۶۸، ج ۱۱، ص ۳۲۷) هر چند زمخشری در «کشاف» می‌گوید: «این کلمه مفردی از جنس خود ندارد و آن از «کلید» فارسی گرفته شده است و در عربی نیز به همین معنی استعمال می‌شود.

این تعبیه به معنای «مفاتح» معمولاً کنایه از مالکیت و یا سلطه بر چیزی دارد، بنابر این «مقالید السماواتِ والارضِ» به معنای کلید های آسمان و زمین است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۶۸۲)

وقتی بیان می شود کلید این این کار به دست من است، یعنی راه و برنامه و شرایط پیروزی آن همه در اختیار من است. (مکارم شیرازی، ج ۲۰، ص ۳۶۸)

کلید های آسمان ها و زمین کدامند؟

آیه های ۶۳ سوره ی مبارکه زمر و آیه ۱۲ سوره ی مبارکه شوری با عبارت «لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» از باب مالکیت خدا بر عالم می گوید: کلید های آسمان ها و زمین از آن اوست. کلید داری رمز مالکیت و اختیار تمام بر چیزی است و کلید دار بودن خدا بر آسمان ها و زمین کنایه از حاکمیت مطلق خداوند به ظاهر باطن و اندوخته های آن است. (بهرام پور، ۱۳۹۱، ص ۴۶۵/۴۸۴)

هم چنان که در جای دیگر فرموده: «وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (منافقون/آیه ۷) و خزاین آسمانها و زمین، عبارت است از: غیبت آنها که اشیاء و نیز نظام اشیاء از آن غیب درآمده، ظهور پیدا می کنند، و به عالم شهود منتقل می شوند. هم چنان که باز در این باره فرموده: «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (حجر/۱۵، ۲۱)

و مالک کلیدهای آسمانها و زمین بودن، کنایه است از اینکه مالک آن خزینه هایی است که هستی موجودات و ارزاقشان و عمرها و اجل هایشان و سایر چیزهایی که از آغاز پیدایش تا وقتی که به خدا باز می گردند و در مسیر هستی به آنها مواجه می شوند از آنجا است.

و این جمله یعنی جمله "له مقالید ..." در مقام تعلیل جمله «وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ» (زمر/۳۹) است، و به همین جهت واو عاطفه بین آن دو نیاورده است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ص ۶۳) (۴۳۹)

نظر مفسران درباره کلیدهای آسمان گوناگون است:

۱. کلیدهای خزینه‌های آسمان مقصود است. (طبری، ۱۴۱۳، ج ۲۴، ص ۳۰)
۲. کلید ارزاق آسمان و زمین و اسباب رزق چون باران است. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۳۷)
۳. طاعت آن‌ها مقصود است و معنای آیه چنین می‌شود:

اطاعت هر آن که در آسمان‌ها و زمین‌ها وجود دارد برای خدا است. (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱۵، ص ۱۷۹)

۴. مراد از کلیدهای آسمان‌ها و زمین، کلیدهای خزان و غیر آن‌ها است که تمام اشیاء و نظام جاری در آن‌ها از آن‌جا ظهر کرده، به عالم شهادت می‌آیند و مالکیت کلیدها کنایه از مالکیت این خزان است که از جمله آن‌ها وجود اشیا و روزی‌ها و عمرهای آنان و هر آن چه از ابتدای وجود تا هنگام رجوع به پروردگار با آن مواجه هستند، به شمار می‌رود. (تفسیر جامع، ج ۶، ص ۹۳) (کاشانی، ۱۴۲۳، ج ۶، ص ۹۸) (کاشانی، ج ۸، ص ۱۱۵)

جایگاه رزق و روزی در آسمان

آیات فراوانی گویای این است که رزق و روزی شما در آسمان است: «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقٌ كُمْ وَ مَا تُوعَدُونَ». (ذاریات / ۵۱، ۲۲)

در آیه دیگر می‌فرماید: چه کسی شما را از آسمان و زمین روزی می‌دهد؟ «... وَ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ». (نمل / ۶۴، ۲۷) و در جای دیگر می‌فرماید: آیا جز خداوند کسی هست که شما را از آسمان و زمین روزی دهد؟ «هَلْ مِنْ خالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ...». (فاطر / ۳۵، ۳)

به گفته بسیاری از مفسران، مقصود از رزق در این گونه آیات، اسباب رزق، و منظور از اسباب رزق، نزول باران (طوسی، ج ۹، ص ۳۸۵) یا اعمّ از خورشید، ماه، ستارگان و اختلاف شب و روز و پیدایش چهار فصل است. در آیه دیگر می‌فرماید:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرْبَى آمَنُوا وَاتَّقُوا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَإِنْ كَفَرُوا مَرْدَمْ شَهْرَهَا إِيمَانَ آورده، به تقوا گراییده بودند، به طور قطع برکاتی از آسمان و زمین برایشان می‌گشودیم».

(اعراف / ۷، ۹۶) به گفته برخی، مقصود از «وَ فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ ...» در آیه (ذاریات / ۲۲، ۵۱) این است که رزق و روزی شما در آسمان اندازه‌گیری می‌شود یا این که رزق و روزی شما در لوح محفوظ موجود در آسمان نوشته شده است. (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۸، ص ۲۰۸)

این احتمال نیز وجود دارد که منظور از آسمان، عالم غیب باشد و مقصود از رزق، هر آن چه انسان از آن بهره می‌برد، اعم از خوردنی، نوشیدنی، لباس، مسکن، فرزند، علم، نیرو، و مانند آن که تمام این موارد از عالم غیب و از نوند خداوند نازل می‌شوند. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸، ص ۳۷۵)

حکمت وسعت یا محدودیت روزی

در آیه ۱۲ سوره مبارکه ی شورا بیان شده است که کلید آسمانها و زمین به ید قدرت خداوند است؛ یعنی درهای خیرات چه از انواع و اقسام فیوضات باشد که از آسمان بعزمیں فرود می‌آید؛ از آفتاب و حرارت و غیر آن و چه آن فیوضاتی که از زمین بیرون می‌آید؛ از انواع و اقسام گیاه‌ها و میوه‌جات و گل و ریاحین همه تحت اراده و اختیار او است و نعمت و برکت را برای هر کس بخواهد زیاد می‌کند و وسیع می‌گرداند و برای کسی که بخواهد تنگ می‌گیرد. (امین، ج ۱۱، ص ۲۳۴ و ۲۳۵)

درباره عبارت «يَسِطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشاءُ وَ يَقدِرُ» در این آیه باید چند نکته را مد نظر قرار داد:

- ۱- مسئله روزی یکی از عوامل امتحان انسان است. نه وسعت روزی دلیل محبت خدا بر بنده است. ونه تنگی معیشت به معنی خشم خدادست، بلکه همه ی این ها برای رشد و تربیت انسان است.
- ۲- مقدرات روزی به این معنی نیست که تلاش و کوشش انسان در آن نقشی نداشته باشد. قرآن می‌گوید: خداوند مطابق سعی وتلاش انسان به او عطا می‌کند. بلکه هدف این است که انسان تلاش و علم خود را سبب روزی خود نداند و ما به روشنی می‌بینیم که گاهی نتیجه ی تلاش ها ضایع می‌شود و گاهی با تلاش کم، خیراتی سراغ انسان می‌آید تا آدمی بفهمد که در پشت عالم اسباب دست قدرت خدای مسبب السباب است.

بنابراین انسان مکلف است برای وسعت زندگی و رفاه خود و جامعه تمام سعی و تلاش و علم خود را به کار گیرد و دنبال صنعت و اختراع و کشف عوامل باز دارنده و جلو برنده ی حیات و زندگی برود.

۳ روزی را نباید در موهاب مادی از خوراک و مسکن و لباس خلاصه کرد، باید دانست بالاترین روزی ها روزی روحانی و معنوی است. تمام مضامین مناجات ها درخواست روزی عظیم معنوی است.

۴ عوامل ازدیاد روزی که در قرآن به صراحة بیان شده است: «وَإِنَّ رَبَّكَ لَغَنِيمٌ» (بیاورند و تقوا پیشه کنند، بدون تردید ما برکات آسمان ها و زمین را به رویشان می گشاییم) (اعراف/۹۶، ۷). گاه تنگی معیشت برای جلوگیری از طغیانگری انسان است که فرمود: «اگر خدا روزی را برای مردم وسعت دهد، راه ظلم و طغیان پیش می گیرند» (شوری/۲۷، ۴۲). (بهرام پور، ۱۳۹۱، ص ۴۸۴)

با توجه به نکات بیان شده خزین رزق های سماوی که باران است و گنج های رزق های ارضی که نباتات است، در قبضه اقتدار خداوند است. **يَسُطُ الرِّزْقَ** گشاده می گرداند روزی را لمن یشاء برای هر که می خواهد بر طبق مصلحت و یقین و تنگ می سازد بر هر که اراده می کند بر طبق حکمت **إِنَّهُ بِدِرْسَتِي** که او سبحانه بکل شئی به هر چیزی از دقایق استحقاق قبض و بسط **عَلِيمٌ** داناست پس بر وجه استحقاق انزال ارزاق می نماید. (کاشانی، ج ۸، ص ۲۰۸)

خداوند در آیه ۶۳ زمر نیز با عبارت «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ» بعد از ذکر «لَهُ مَقَالِيدُ...» کسانی که به آیات و نشانه ها و دلائل قدرت خدا از اوضاع آسمانها و زمین و گردش لیل و نهار و نیز بمعجزات پیغمبران کافر گردیدند؛ یعنی در این ها نظر عبرت ننمودند تا با آگاهی بشهادت عقلشان ایمان آوردن و پیرو پیغمبران گردند و بسعادت و فضیلت انسانی نائل گردند، چنین مردمانی زیان کارانند. اینان سرمایه عمر خود را تلف نموده اند و بالاخره جز حسرت و ندامت و عذاب اخروی چیزی عایدشان نخواهد گردید. (امین، ج ۱۱، ص ۲۳۵)

راه های دست یابی به مقالید آسمان و زمین

همان طور که بیان شد؛ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ... از باب مالکیت خدا بر عالم می گوید: کلید های آسمان ها و زمین از آن او است و آیه ۶۳ زمر در ادامه این عبارت می فرماید: کسانی که به آیات خدا کافی شدند، زیانکارانند؛ زیرا آنها از کلید دار عالم هستی رو بر تافته اند، پس همه چیز را از دست خواهند داد

بنابر این کافران هرگز به مقالید دست نخواهند یافت . در مقابل کافران ایمان آورند گان به آیات خداوند هستند که قرآن آنها را متقین معرفی می کند و خدا آنان را از خزانه آسمان ها و زمین بهره مند می کند. در قرآن ویژگی متقین این گونه بیان شده است:

- ۱- آنان به غیب و آن چه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه وآلہ و نیز بر پیامبران پیشین نازل شده ایمان می آورند. (بقره/۲، ۴ و ۳)
- ۲- متقین از آن چه از سوی خداوند به آن ها روزی داده شده است(بقره/۳، ۲) چه در توانگری و چه در تنگ دستی اتفاق می کنند. (آل عمران/۳، ۱۳۴)
- ۳- کسانی که برای گناهان خویش آمرزش می طلبند و بر خلاف هایی که کرده اند اصرار و پافشاری نمی کنند. (آل عمران/۳، ۱۳۵)
- ۴- کسانی که خشم خود را فرو می خورند و از مردم در می گذرنند. (آل عمران/۳، ۱۳۴)
- ۵- در دنیا نیکی می کنند و آنان هم در دنیا و هم در آخرت متعمند. (نحل/۳۰، ۱۶)
- ۶- متقین در زمین خواهان برتری جویی ، تکبر و فساد نیستند. (قصص/۲۸، ۸۳)
- ۷- امر به معروف و نهی از منکر می کنند و در کار های خیر پیشتاز هستند. (آل عمران/۳، ۱۱۵)
- ۸- به عهد و پیمان خود با دیگران وفادار هستند. (آل عمران/۳، ۷۶) (توبه/۹، ۷۴ و ۷)

نتیجه

کلید دار بودن خدا بر آسمان ها و زمین کنایه از حاکمیت مطلق خداوند به ظاهر و باطن و اندوخته های آن است. بنابر این هر چه می خواهید باید از او بخواهید و دفع هر شری را از او بطلبید. برای همین فرمود : خدا برای هر کس که بخواهد بسط روزی می دهد و برای هر کس بخواهد تنگ و محدود می کند . پس اگر خواهان گشایش برکات هستید؛ تقوا پیشه کنید و چشم نیاز تنها به خدا بدوزید که او به هر کاری عالم و آگاه است.

منابع

*قرآن کریم

- ۱- اشکوری، محمد بن علی، تفسیر شریف لاهیجی، ج^۳، تهران، دفتر نشر داد، چ اول، ۱۳۷۳ ه ش.
- ۲- امین، نصرت ییگم، تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن، ج^{۱۱}، بی جا، چاپ اول، بی تا.
- ۳- بروجردی، محمد ابراهیم، تفسیر جامع، ج^۶، تهران، کتابخانه صدر، چاپ ششم، ۱۳۶۶ ه ش.
- ۴- بهرام پور، ابوالفضل، تفسیر مبین، قم، آواز قرآن، چاپ سوم، ۱۳۹۱ ه ش.
- ۵- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، لبنان، دار الشامیه، چاپ اول، ۱۴۱۲ ه ق.
- ۶- زمخشri، محمود بن عمر، الکشاف، لبنان، دارالکتاب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷ ه ق.
- ۷- شیبانی، محمد حسین، نهج البیان عن کشف المعانی القرآن، ج^۴، قم، نشر الهادی، چاپ اول، ۱۴۱۳ ه ق.
- ۸- طباطبایی ، محمد حسین، ترجمه المیزان، ج^{۱۸}، موسوی، محمد باقر، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۷۴ ه ش.
- ۹- طوسي، محمد بن حسن، التبيان، لبنان، دار الاحياء التراث العربي، چاپ اول، بی تا.

- ١٠- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البيان في تفسیر القرآن، ج ٩، تهران، ناصر خسرو، چاپ سوم، ١٣٧٢ ه ش.
- ١١- طبری، محمد بن حریر، جامع البيان في تفسیر القرآن، ج ٢٤، لبنان، دار المعرفة، چاپ اول، ١٤١٣ ه ق.
- ١٢- قوطبی، جامع الاحکام القرآن، ج ١٥، تهران، ناصر خسرو، چاپ اول، ١٣٦٤ ه ش.
- ١٣- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر قمی، ج ٢، قم، دار الكتاب، چاپ سوم، ١٣٦٣ ه ش.
- ١٤- قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا، تفسیر کنز الدقایق و بحر القرایب، ج ١١، تهران و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ١٣٦٨ ه ش.
- ١٥- کاشانی، فتح الله بن شکر الله، منهج الصادقین فی الزام المخالفین، ج ٨، تهران، کتاب فروشی الاسلامیه، چاپ اول، بی تا.
- ١٦- کاشانی، فتح الله بن شکر الله، زبدۃ التفاسیر، ج ٦، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، قم، چاپ اول، ١٤٢٣ ه ق.
- ١٧- مرکز فرهنگ و معارف قرآن کریم، دایرة المعارف قرآن کریم، ج ١، قم، بوستان کتاب، چاپ ، ١٣٨٢ ه ش.
- ١٨- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ٢٠، تهران، دار الكتاب الاسلامیه، چاپ دهم، ١٣٧١ ه ش.

